



BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA EKOLOGIK TAFAKKURNI TAKOMILLASHTIRISH

Abdunazarova Z.X.

*Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ekologik tafakkur, mutafakkir, ta'lim, shakl, metod, foydalanish, meros, manba, qadriyat, o'qitish, tabiat, munosabat, tushuntirish ekologik tarbiya, o'quvchi, boshlang'ich sinf.

Ключевые слова: экологическое мышление, мыслитель, образование, форма, метод, использование, наследие, ресурс, ценность, учение, природа, отношение, объяснительное экологическое образование, учащийся, начальный класс.

Key words: ecological thinking, thinker, education, form, method, use, heritage, source, value, teaching, nature, attitude, explanation, ecological education, student, primary class.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ong, ekologik tafakkur va ekologik madaniyatni shakllantirishda xulq-atvor sifatlarining shakllanishi va mustahkamlanishida muhim o'rin tutuvchi boshlang'ich ta'lim muayyan imkoniyatlarga ega. Shu sababli boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarni O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologik qarashlari bilan tanishtirishga e'tiborning qaratilishi ijobiy natijalarni beradi. O'quvchilar ongida O'rta Osiyo buyuk mutafakkirlarining ekologik meroslariga asoslangan bilimlarni hosil qilish ularda atrof-muhitga, tabiatga mas'uliyatli munosabatda bo'lish ko'nikmalarini tarbiyalaydi [1].

Mamlakatimizda milliy qadriyatlar, boy madaniy merosga asoslangan milliy ma'naviyatning yuksalishiga alohida e'tibor qaratilib, unda yosh avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri ekanligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu vazifalar orasida o'quvchilarni globallashuv davrining eng muhim muammolaridan biri-ekologik xavfni bartaraf etishda kurashishga imkon beruvchi bilimlar bilan qurollantirish alohida ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarga ekologik ta'lim-tarbiya berishda O'rta Osiyo



mutafakkir- larining ekologik meroslaridan foydalanishda ikki muhim holat yuzaga keladi:

ular ekologik g'oyalarni ifoda etuvchi milliy qadriyat namunalari bilan tanishadilar; [2]

ularda atrof-muhit ekologik holatini yaxshilashga mas'uliyatli bo'lish, tabiatni asrab-avaylash to'g'risidagi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradilar.

Bu kabi harakatlar tabiatni asrab qolish, ekotizimning mavjudligini muhofaza qilish yo'lidagi urinishlarning bir qismi ekanligini, uning katta qismi butun insoniyat e'tiborini ushbu muammoga qaratish, ularning birgalikda, o'zaro hamjihatlilikda tabiatni muhofaza qilishga undash ekanligini kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga tushuntirish kutilgan natijalarni beradi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim-tarbiya umummilliy ahamiyat kasb etuvchi muammo bo'lib, uning yechimi masalaga ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan yondashish hamda samarali yo'llarning belgilanishiga bog'liq. Shu sababli umumta'lim maktablarida ham o'quvchilarga ekologik bilimlarni tizimli, uzluksiz berib borilishini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish lozim. [3]

Shu bois bugungi kunga qadar ekologik barqarorlikni ta'minlash, tabiatni asrash, atrof-muhit musaffoligini saqlab qolish yo'lida tabiiy fanlar yo'nalishlarida ko'plab tadqiqotlar olib borildi va ularda ijobiy natijalarga erishildi. Tashqi olamni o'rganish, tabiat sirlarini bilishda tabiiy fanlarning roli beqiyos.

Umumiy ekologik xavfni bartaraf etishda sub'ekt tomonidan atrof- muhit va tabiatga ko'rsatiladigan ta'sir muhim ahamiyatga ega. Ana shu ta'sirning ijobiy xususiyat kasb etishi esa aholi, shu jumladan, yoshlar o'rtasida ekologik bilimlarni targ'ib qilish, ularda ekologik tafakkurni shakllantirish, ekologik madaniyatni tarbiyalashni taqozo etadi. [4]

O'rta Osiyo mutafakkirlari va ular tomonidan qoldirilgan boy ma'naviy- ma'rifiy meros turli fan sohalari bo'yicha quyidagi asosiy yo'nalishlarda o'rganilganligiga ishonch hosil qilishdir Jumladan:

O'rta Osiyo mutafakkirlarining falsafiy qarashlari-moddiy borliq, ob'ekt va sub'ekt munosabatlari, ijtimoiy jamiyatning bazasi va ijtimoiy qonuniyatlari hamda ularning kishilik taraqqiyotiga ta'sirini yorituvchi g'oyalar;

mutafakkirlarning huquqiy g'oyalari-davlat, uning turlari va shakllanish tarixi, davlat va fuqaro o'rtasidagi ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mazmuni, ular asosida tashkil etuvchi surishtiruv va sudlov ishlari, shaxs haq-huquqi masalalari bo'yicha ilgari surilgan g'oyalari; [6]

mutafakkirlarning ma'rifiy-ilmiy qarashlari, ilmiy bilimlar tizimining shakllanishi, fanlar tasnifining asoslanishi, bilimning shaxs kamolotini



ta'minlashdagi o'rni, shaxsga ijobiy sifatlarni tarbiyalashdagi roli, madaniy-ma'naviy taraqqiyotning asosi ekanligini isbotlovchi nazariyalar;

O'rta Osiyo mutafakkirlarining ma'naviy-axloqiy qarashlari- ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lishning o'ziga xos jihatlari, shaxsning ma'naviy-axloqiy qiyofasining shakllanishiga ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ta'siri, ma'naviy-axloqiy sifatlarga egalikning inson kamolotini belgilovchi mezon ekanligini tasdiqlovchi fikrlari; [8]

mutafakkirlarning psixologik nazariyalari-shaxs, uning ijtimoiy munosabatlarni yo'lga qo'yish sababchisi, asosiy sub'ekti va ob'ekti ekanligi, unga xos bo'lgan etno-psixologik xususiyatlari, ularning psixologik qonuniyatlar negizida kechishi, shaxslararo munosabatlar mazmuni va boshqalar borasidagi ilmiy farazlari;

mutafakkirlarning pedagogik qarashlari-shaxs, uning fiziologik, jismoniy va ruhiy kamoloti birligi, individning shaxs sifatida shakllanishini ta'minlovchi omillar, shaxs kamolotida ta'lim-tarbiyaning o'rni ta'limiy hamda tarbiyaviy jarayon mohiyati ijtimoiy pedagogik qonuniyatlar o'quvchi va o'qituvchi munosabatlari mazmuni, pedagogik ta'sir natijasi to'g'risidagi ilmiy asoslarni o'rganishdan iborat.

Tabiat va jamiyatda sodir bo'ladigan voqea-hodisalarning, ular orasidagi aloqalarning bir-biriga bog'liq holda rivojlanishini tabiiy fanlar integratsiyasi asosida tushuntirish o'quvchilar shaxsida organik olam haqida yaxlit bilimlar tizimini tarkib toptiradi va ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi.

Tadqiqot ishining o'ziga xos jihati boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishda O'rta Osiyo mutafakkirlari merosidan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashdan iborat. O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologik qarashlari tadqiqot ishi uchun muhim metodologik asos bulib, falsafa, pedagogika va sotsiologiya yo'nalishlarida ular tomonidan qoldirilgan boy ma'naviy-ma'rifiy merosning qay darajada o'rganilganligi masalasi ham e'tiborga moliqdir.

Mazkur jarayon ekologik bilimlarning uzoq yillik tarixga egaligidan dalolat berib, asrlar davomida ajdodlarimizning bu boradagi ma'naviy merosi avlodlar uchun qo'llanma bo'lib kelganligini ko'rsatadi. O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologik qarashlari atrof-muhit holatining yomonlashuvi keskinlashgan bugungi sharoitda ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot ishida ularning boy ma'naviy merosi bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanishtirish ilmiy izlanish yo'nalishi sifatida tanlandi.

Sharq uyg'onish davrining yetuk mutafakkirlaridan biri Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy riyoziyot, geografiya, tarix faniga oid asarlar yozish bilan birga, yer meridiani yoyining bir gradus uzunligini o'lchash ishlariga rahbarlik qilgan.



Mutafakkir tomonidan 20 dan ortiq ilmiy asarlar yaratilgan bo‘lib ularning aksariyatida atrof-muhitning ekologik holati va insonlarning unga nisbatan munosabatlari yoritilgan. Jumladan, mutafakkirning “Hind hisobi”, “Er surati”, “Tarix kitobi”, “Astronomik jadvallar”, “Quyosh soati to‘g‘risida”, “Usturlob qurish haqida kitob” haqida risola” va boshqa asarlarida ekologik g‘oyalar o‘z ifodasini topgan.

Muhammad al-Xorazmiy tomonidan 847-yilda yaratilgan “Kitob surat il-ard” (“Erning surati”) asarida yer sharining quruqlik va suvli hududlari, qit‘alar, okeanlar, o‘rmonlar, o‘simliklar, hayvonot dunyosi, shuningdek, ko‘pgina tabiiy zahiralari, mamlakatlar va u yerdagi xalqlar haqida batafsil ma‘lumotlar berilgan. Asarda bir necha izohlar, xaritalar mavjud bo‘lib, Orol dengizining tasviri ham berilgan. Asarda bundan tashqari 637 ta muhim joylar, 209 ta tog‘ning geografik tafsilotlari o‘z aksini topgan. Alloma tomonidan daryo suvlari qurib, ifloslanib, inson boshiga turli falokatlar yog‘ishi mumkinligi ta‘kidlangan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga Muhammad al-Xorazmiyning yer maydonini hisobga olish muammolari, ularni yechish yo‘llari hamda yerdan unumli foydalanish borasidagi qarashlari haqida ma‘lumotlarni berib borish maqsadida muvofiqdir. Shuningdek, tabiiy fanlarni o‘qitishda alloma shaharlar, tog‘lar, dengizlar, orollar va daryolardan iborat 2402 ta geografik ob‘ektlarning nomlari qayd etilganligini aytib o‘tish lozim.

Islom madaniyatida o‘ziga xos o‘rin tutuvchi buyuk alloma Imom Ismoil al-Buxoriyning boy madaniy merosi bugungi kunda ham amaliy ahamiyatga ega. Bu haqda O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni ta‘kidlagan: “Imom al-Buxoriy nafaqat o‘zbek xalqi, balki butun musulmon olamining faxr-iftixoridir. Ul tabarruk zotning hayoti tom ma‘nodagi ilmiy va insoniy jasorat, bukilmaz iroda, so‘nmas e‘tiqod timsolidir” deb ta‘kidlagan edi.

Imom Ismoil al-Buxoriyning “Al-jome‘ as-sahih” kitobi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ma‘naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda mumim ahamiyat kasb etadi. Agar tom ma‘noda insonga xos ijobiy sifatlar-halollik, poklik, rostgo‘ylik singari fazilatlar, o‘quvchi yoshlarda shakllantirish masalalari yoritilgan bo‘lib, unda ilgari surilgan g‘oyalar insonni ezgulikka, savob ishlarni amalga oshirishga, o‘zidan yaxshi nom qoldirishga undaydi.

Allomaning “Al-adab al-mufrat” (“Adab durdonalari”) asarida inson ekologiyasiga oid masalalari ham batafsil tahlil etilgan. Jumladan, asarda “Farzand, bir tog‘ ikkinchi tog‘ga zulm qilsa, bu zulm qiluvchi tog‘ albatta maydamayda qilib yuboriladi. Ya‘ni, zulm shunday yomon xulqki, u aslo kechirilmaydi. Bu insonlar uchungina emas, hatto tog‘ kabi jamodat (jonsiz jism)lar bir-biriga hujum qilsa, albatta o‘chini olib beriladi”, “Qaysi bir musulmon biror daraxt



yoxud biror ekin eksa-yu, uning hosilidan inson, qush yoki hayvon yesa, buning uchun unga ajru savob ato etilur” - deya ta’kidlanadi.

Ulug‘ alloma Imom Iso at-Termiziy asarlarida ham ekologik ta’lim-tarbiya masalalari yoritilgan. Uning “Sunnan” (“Hadislar to‘plami”), “Nuqsonlar kitobi”, “Tarix kitobi”, “Payg‘ambarning axloq - odob, sayru suluklari haqida kitob”, “Ismlar va laqablar haqida kitob”, “Zohidlik haqida kitob” kabi asarlari juda mashhurdir.

Abu Ali ibn Sino o‘zining “Tib qonunlari” asarida bir qator kasalliklardan davolash yo‘llarini ko‘rsatibgina qolmay, balki jismoniy tarbiyaning salomatlikni muhofaza qilishdagi ahamiyatini ham asoslab bergan. Shuningdek, Abu Ali ibn Sino jismoniy tarbiyaning turli ko‘rinishlari va ulardan qanday foydalanish kerakligini ham ko‘rsatib bergan.

Alloma o‘quvchilarning badan tarbiya bilan shug‘ullanishlari uchun qulay bo‘lgan vaqtlarni ham tavsiflagan. Chunonchi, badan tarbiya uchun bahor faslida tushga yaqin vaqt qulay bo‘lib, mashq o‘rtacha haroratli uyda bajarilishi, yozda ertalab, qishda esa kechqurun jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish maqsadga muvofiqdir. Mutafakkirning fikricha, badan tarbiyasi bilan shug‘ullanishda yana quyidagi shartlarga ham rioya qilish zarur: qishda uyni o‘rtacha haroratda isitish, mashqlarni ovqat hazm bo‘lgach amalga oshirish tabiiy jihatdan to‘g‘ri sanaladi.

Mutafakkir o‘quvchilar tomonidan badan tarbiya bajarilayotgan quyidagi ikki holatga alohida e‘tibor berish zarurligini ta’kidlaydi:

1. Terining rangiga-agar u yaxshilana borsa, mashqlardan davom ettirish mumkin, agar ter chiqa boshlasa, harakatni to‘xtatish lozim.

2. A‘zolarining holatiga-agar ularning ko‘pchishi davom etsa, mashqni davom ettirish mumkin, agar ko‘rsatilgan belgilar yo‘qola borsa, mashqni darhol to‘xtatish kerak.

Ulug‘ alloma Abu Ali ibn Sinoning jismoniy tarbiya samarali va uzluksiz tashkil etishga oid tavsiyalari bilan o‘quvchilar, shu jumladan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tanishtirish va ularda jismoniy faollik, jismoniy tarbiya ko‘nikmalarini shakllantirish ularning har tomonlama yetuk bo‘lib voyaga yetishlariga yordam beradi.

Alloma dunyoning tuzilishi va insonlarning undagi o‘rniga baho berar ekan, inson dunyodagi eng oliy mavjudot ekanligini alohida ta’kidlaydi. Shoir ruboiylarida inson tabiatning bir bo‘lagi, ajralmas unsuri ekanligiga e‘tibor qaratilib, uni muhofaza qilish, eng avvalo, insoniyatning yashovchanligini ta‘minlash shart ekanligini uqtiradi.

Xulosa. Demak, O‘rta Osiyo mutafakkirlarining boy tarixiy-madaniy merosini o‘rganish ularning asarlarida ekologiyaga oid qarashlarning ham yoritilganligidan dalolat beradi. Ularning ekologiyaga oid qarashlari mohiyatiga ko‘ra tabiatning



insoniyat hayotidagi o‘rni, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishdagi ahamiyati, insonning tabiatga, shuningdek, atrof-muhitga munosabati, muhim geografik obyektlar, ularning xususiyatlari, atrof-muhitning ular yashab o‘tgan davrlardagi holati va boshqa masalalar tarkib topgan bo‘lib, asrlar davomida avlodlar uchun muhim yo‘riqnomalar sifatida xizmat qilib kelgan.

Adabiyotlar:

1. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing the opportunities of forming students' ecological thinking in the teaching of natural sciences. *World Bulletin of Social Sciences*, 32, 80-83.
2. Abdunazarova Zebiniso Khudoishukurovna, & Kasimov Shavkat Urolovich. (2022). Main tasks of moral education and the role of youth in life. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(4), 547–551.
3. Zebiniso Abdunazarova. (2024). Developing the opportunities of forming students' ecological thinking in the teaching of natural sciences. *World Bulletin of Social Sciences*, 32, 80-83.
4. Zebiniso Abdunazarova. (2023). Formation of the components of ecological thinking in primary class students. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 4(07), 4–9.
5. Абдуназарова Зебинисо Формирование экологического мышления у учащихся начальных классов «Экономика и социум» №11(114) 2023
6. Nilufar Boynazarova. (2023). Formation of ecological culture in primary class students. *Open Access Repository*, 9(10), 99–102.
7. Muxtarova L.A. Boshlang‘ich ta‘limda ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning metodologik asoslari // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси ilmiy-nazariy jurnali. 2021, 12-сон. – В. 657-662.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda ekologik tafakkurni takomillashtirish, tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilar ekologik tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash, o‘quvchilarda ekologik tafakkurni takomillashtirish, o‘quvchilarning faktlarni tahlil qilishlari, hodisa va jarayonlarni o‘rganishda bog‘lanishlar mexanizimini yaratish, tabiiy fanlar bo‘yicha avval o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarini yangi vaziyatlarda qo‘llashi orqali o‘quv materialini ongli o‘zlashtirish, tabiiy fanlar ta‘lim mazmuni inson va tabiat aloqadorligi atrofidagi muammolarni o‘rganuvchi turli o‘quv fanlariga oid bilimlar uzviyligini zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan foydalanib bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье совершенствование экологического мышления при преподавании естественных наук в начальных классах, выявление возможностей развития экологического мышления учащихся при преподавании естествознания, совершенствование экологического мышления учащихся, анализ фактов студентами, изучение явлений и процессов рассматриваются в данной статье создание механизма общения, сознательного усвоения учебного материала путем применения ранее приобретенных знаний, умений и компетенций по естественным наукам в новых ситуациях, содержания естественного образования и проблемы взаимоотношений человека и природы. Описана интеграция знаний учащегося по различным учебным предметам с использованием современных образовательных технологий.

SUMMARY

In this article, improvement of ecological thinking in the teaching of natural sciences in elementary grades, identification of opportunities for development of ecological thinking of students in teaching of natural sciences, improvement of ecological thinking in students, analysis of facts of students to create a mechanism of connections in the study of events and processes, to apply the previously acquired knowledge, skills, skills and competences in natural sciences to new situations The content of science is man and nature The coherence of knowledge related to various academic subjects studying the problems related to communication is described using modern educational technologies.